

३३२

म. ग्रं. सं. ठाणे

विषय
काल्प
संग्रहालय क्रमांक
३३३

लेखक	गो. वा. का. गि. दे. ...	सन	१९७७
------	-------------------------	----	------

पुस्तकाचे नांव	सं. मा. ह. ल. ह. ...
----------------	----------------------

म. ग्रं. सं. ठाणे

विषय काव्य

सं. नं. १११

१-३६०

१०००

१११

संभोहलहरी.

(काव्य.)

३६६

१११

काव्य
२२७

संमोहलहरी.

कळो भुवन गूढ हें लक्षणि पाहिलीं दर्शनें,
तशीं विविध पुस्तकें बहुत वाचिलीं भक्तिनें.
परंतु हृदयास या लव न शांतता लाभली—
पदीं रुदन मी करीं तव रचून पयावली !
रचीं ' लहरि ' मूढ मी बुडुनि संशयाच्या तमीं
हताश करुणस्वरें रडतसें अरण्यांत मी.

• x x x x x •

हें काव्य

गोविंद वासुदेव कानिटकर, बी.ए. एल्.एल्. बी.

(सबूजज्ज)

यांनीं केले.

तें

मुंबईत

“ गणपत रुष्णाजी ” यांचे छापखान्यांत

छापून प्रसिद्ध केले.

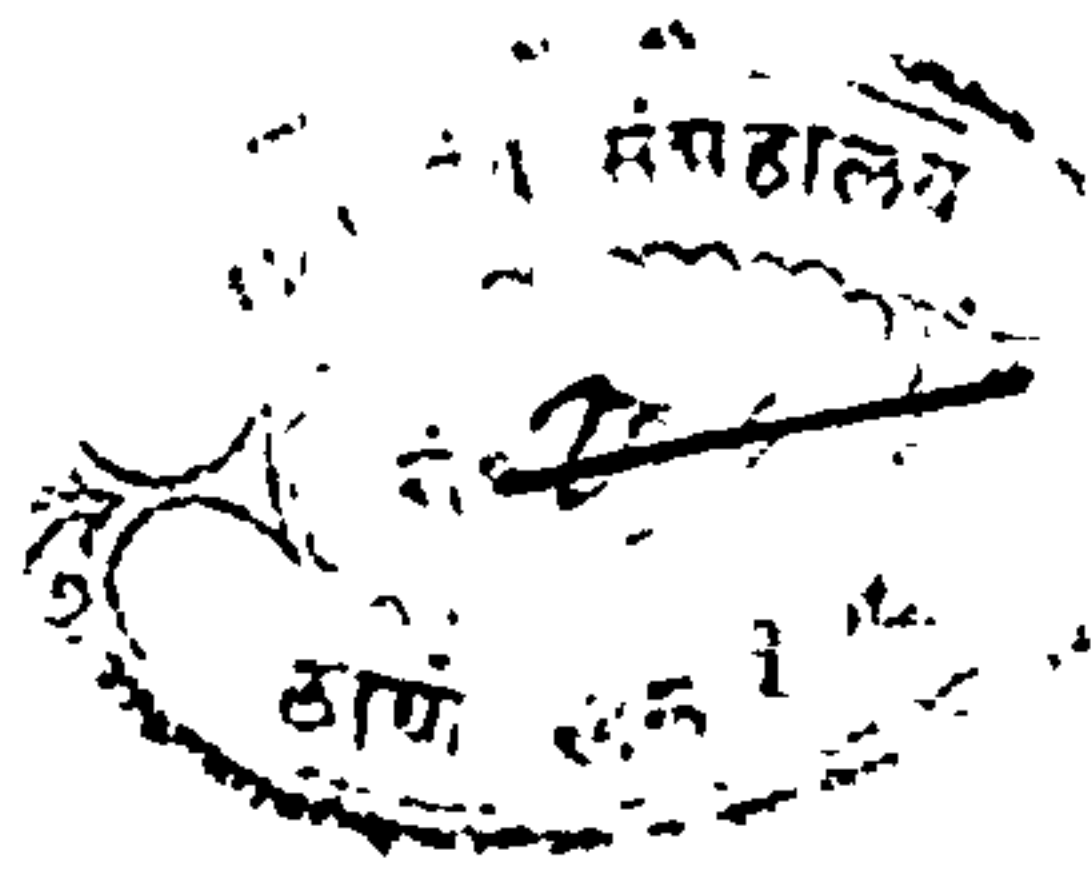
१९००

(All rights reserved.)

प्रस्तावना.

या लहानशा काव्याचें पूर्व स्वरूप, सन १८७२ सालीं 'देवास अर्जी' या नांवानें 'विविधज्ञानविस्तार' मासिक पुस्तकाच्या द्वारे लोकांच्या पुढें ठेवलें होतें. त्या गोष्टीस फार वर्षे होऊन गेलीं. त्या माझ्या कर्तीत बरेच दोष होते असें माझ्या लक्षांत येऊन मी त्यांत फेरफार केला. त्या कारणानें बहुतेक भाग जुन्याचे नवे झाले. 'देवास अर्जी' या काव्याचें जरी पूर्ण रूपान्तर झालें तथापि मूळ पाया कायम ठेविला. मूळ पायावर अगदीं नवी इमारत पुनः रचली. प्रस्तुत काव्यास संमोहलहरी हें नवें नांव देऊन तें स्वतंत्र पुस्तकरूपानें जगापुढें ठेवण्याचें धाष्टर्य मी करित आहे. पंतांच्या केकावलीचें जें वृत्त (पृथ्वी), त्याचीच योजना या माझ्या काव्यांत केली असून पद्यांची संख्याही तेवढीच आहे. हें काव्य लिहिण्याची मूळस्फूर्ति मला पंतांच्याच काव्यानें झाली. परंतु मयूरकवीची भक्तिरसप्रचुर 'शुचिप्रतिभा' युक्त प्रासादिक केकावलि कोठें ? व हें माझे आक्रंदन कोठें ? पंतांनींच एके ठिकाणीं ह्मटलें आहे:—' अमृतरसासो व्हाया सम माधुर्ये समर्थ इक्षु किती ?' टेनिसन् कवीनें अपल्या Vastness (' विश्वाचें विशालत्व' किंवा ' विश्वरूपादर्श ') नांवाच्या उदात्त रसमय काव्यांत एके ठिकाणीं ह्मटल्याप्रमाणें, माझ्या या काव्यास 'a murmur of gnats in the gloom,' ' अंधारांत घुटमळणाऱ्या मच्छराची पिरपिर' असें जर ह्मटलें, तर तें फारसें चुकीचें होईल असें ह्मणतां येणार नाहीं. या माझ्या काव्यांतील विचार व कल्पना कित्येकांना—विशेषकरून अत्यन्त भाविकांना—मान्य होणार

हे पुस्तक सन १८६७ च्या २५ व्या आकटाप्रमाणे नोंदून
सर्व प्रकारचे हक कर्त्याने स्वाधीन ठेविले आहेत.

अर्पणपत्रिका.

माझ्या बालपणापासून ज्यांनी आपल्या पवित्र सहवासाने, उदात्त, प्रेमल व निर्मल वर्तनाने मला सन्मार्गाचा धडा घालून दिला; अत्यन्त मनोरंजक व बुद्धिविकासक अशा आपल्या संभाषणाने व दुसऱ्या अनेक साधनांनी माझ्या विचारशक्तीचा कोमल अंकुर वृद्धिगत केला; व तेणेकरून काव्य, साहित्य, तत्त्वज्ञान, पदार्थविज्ञान वगैरे अनेक विषयांवरील ग्रंथ वाचण्याची गोडी मला लाविली व ग्रंथरचना करण्याचे अल्प सामर्थ्य प्राप्त करून दिले; ते माझे परमपूज्य वडील 'रावबहादूर वासुदेव बापूजी कानिटकर, यांस ही माझी अत्यल्प कृति पितृभक्तीने, कृतज्ञताबुद्धीने, व परमविनयपूर्वक मी अर्पण केली आहे.

प्रस्तावना.

या लहानशा काव्याचें पूर्व स्वरूप, सन १८७२ सालीं 'देवास अर्जी' या नांवानें 'विविधज्ञानविस्तार' मासिक पुस्तकाच्या द्वारे लोकांच्या पुढें ठेवलें होतें. त्या गोष्टीस फार वर्षे होऊन गेलीं. त्या माझ्या कर्तांत बरेच दोष होते असें माझ्या लक्षांत येऊन मी त्यांत फेरफार केला. त्या कारणानें बहुतेक भाग जुन्याचे नवे झाले. 'देवास अर्जी' या काव्याचें जरी पूर्ण रूपान्तर झालें तथापि मूळ पाया कायम ठेविला. मूळ पायावर अगदीं नवी इमारत पुनः रचली. प्रस्तुत काव्यास संमोहलहरी हें नवें नांव देऊन तें स्वतंत्र पुस्तकरूपानें जगापुढें ठेवण्याचें धाष्टर्य मी करीत आहे. पंतांच्या केकावलीचें जें वृत्त (पृथ्वी), त्याचीच योजना या माझ्या काव्यांत केली असून पद्यांची संख्याही तेवढीच आहे. हें काव्य लिहिण्याची मूळस्फूर्ति मला पंतांच्याच काव्यानें झाली. परंतु मयूरकवीची भक्तिरसप्रचुर 'शुचिप्रतिभा' युक्त प्रासादिक केकावलि कोठें ? व हें माझे आक्रंदन कोठें ? पंतांनींच एके ठिकाणीं ह्मटलें आहे:—' अमृतरसासीं व्हाया सम माधुर्ये समर्थ इक्षु किती ?' टेनिसन् कवीनें आपल्या Vastness ('विश्वाचें विशालत्व' किंवा 'विश्वरूपादर्श') नांवाच्या उदात्त रसमय काव्यांत एके ठिकाणीं ह्मटल्याप्रमाणें, माझ्या या काव्यास 'a murmur of gnats in the gloom,' 'अंधारांत घुटमळणाऱ्या मच्छराची पिरपिर' असें जर ह्मटलें, तर तें फारसें चुकीचें होईल असें ह्मणतां येणार नाहीं. या माझ्या काव्यांतील विचार व कल्पना कित्येकांना—विशेषकरून अत्यन्त भाविकांना—मान्य होणार

नाहोत. कारण, मी आपल्या या काव्यांत माझ्या संमोहाच्या लहरी, अथवा माझ्या गोंधळलेल्या मनांतील अनेक संशय कल्पनाजाल व विचारतरंग निर्भयपणें परंतु साध्या, विनयप्रचुर व प्रतिष्ठित शब्दांनी पद्यरूपानें प्रदर्शित करण्याचा यत्न केला आहे. हें काव्य ह्मणजे सृष्टि, ईश्वर, धर्म, परलोक, नीति, कर्तव्य इत्यादि विषयांच्या संबधानें लहानपणापासून आजपर्यंत माझ्या मनांत नेहेमीं घोळत राहणारे जे विचार व ज्या कल्पना त्यांचा आदर्श होय.

ही माझी कृति विद्वानांस व रसिकांस कितपत तोषप्रद व मान्य होईल याबद्दल मला फार अविश्वास वाटतो,—फार काय—खरोखर भीति वाटते.

माझ्या या काव्याचे संबधानें आधुनिक कविवर्गांपैकीं व इतर वाचकांपैकीं जर कोणी आपले अभिप्राय मला कळविले तर मी तो त्यांचा खरोखर मजवर मोटाच अनुग्रह समजेन.

हें काव्य पुस्तकरूपानें प्रसिद्ध करण्याविषयीं नुकतेच कैलासवासी झालेले माझे परमपूज्य जुने प्रियमित्र व मुंबईत आपल्या अपूर्व सौजन्यानें व वैद्यकचातुर्यानें सर्वविश्रुत झालेले, डा० सदाशिव वामन, ऊर्फ बाळाभाऊ काणे एल्. एम्. एण्ड. एस् यांनीं अनेक प्रसंगां मला जें सप्रेम उत्तेजन दिलें त्यांचें स्मरण मला वारंवार होत असून दुःख होत आहे.

त्याच प्रमाणें सोलापूर येथील माझे रसिक मित्र रा. रा. एकनाथपंत भाण्डारे, व अल्लीबाग येथील रा. रा. पुरुषोत्तमपंत डोंगरे, रा. रा. केशवराम भट, रा. रा. गोपाळराव दीक्षित बी. ए. व रा. रा. नागेशराव विश्वनाथ पै. बी. ए. एल्. एल्. वी, हायकोर्ट वकील व 'चक्रमक्पूर' या नांवाच्या सुंदर व चटकदार इंग्रजी पुस्तकाचे विद्वान् कर्ते यांनीं व इतर

कांहीं मित्रांनीं माझे हें काव्य वाचून ज्या उपयुक्त सूचना केल्या त्यांजवद्दल मी त्या सर्वांचा फार आभारी आहे.

कांहीं महिन्यापूर्वी आमच्या यूनिव्हर्सिटीत महाराष्ट्र भाषेचा प्रवेश व्हावा व तिला उच्चस्थान मिळावे या उद्देशाने 'महाराष्ट्र वाङ्मयाची अभिवृद्धि' या विषयावर आमचे विद्वद्रत्न-मुकुटमणी न्यायमूर्ति माधवराव गोविंद रानडे. सी. आय. ई. यांनीं एक लहानसा सुंदर निबंध लिहिला होता. त्यांत ज्या ज्या आधुनिक ग्रंथकारांचा व कवींचा *नामनिर्देश केला होता त्यांत मज गरिबाचाही नामनिर्देश करून, आजपर्यंत मी महाराष्ट्र भाषेची जी यथाशक्ति अल्प स्वल्प सेवा केली आहे तद्विषयी न्यायमूर्तींनीं " An author of many good poems " असा शिरा माझे नांवापुढे देऊन माझे अभिनंदन केले. यामुळे प्रस्तुत काव्य जगापुढे स्वतंत्रपुस्तकरूपाने आणण्यास मला चांगलेच उत्तेजन मिळाल्यासारखे झाले. प्रकाशक मिळाल्यास किंवा लोकाश्रय मिळाल्यास कदाचित् लवकरच आपल्या सर्व काव्यांचा संग्रह (Complete Poetical Works) स्वतंत्र पुस्तकरूपाने छापून प्रसिद्ध करावा अशी मला उमेद वाटू लागली. या कारणाने न्यायमूर्ति रानडे साहेब यांचेही प्रस्तुतस्यळीं उपकार मानणे मला योग्य दिसते.

* " The smaller pieces of Shankar Moro Ranade, V. K. Oka, G. W. Kanitkar, Risbud, Mogare, Londhe, Nitsure, Lembhe, Bhándare, Dámle and others display considerable power but none of them have attempted any great work. " [दीप-कृष्णाकुमारी (सात सर्ग), नारायणराव पेशव्यांचा वध, व अकबर, हीं माझीं काव्ये, त्यांच्या दुर्दैवाने, न्यायमूर्तींच्या अवलोकनांत आलीं नाहींत असे दिसते. गो. वा. का.]

या काव्याचे मुद्रणासंबंधाने मी मोठ्या विवंचनेत होतो. इतक्यांत माझे फारा दिवसांचे मित्र, व 'विविधज्ञानविस्तार' मासिकाचे मालक रा. रा. पुरुषोत्तम गोविंद नाडकर्णी यांनी या काव्याच्या मुद्रणाची खटपट करण्याचे पतकरून ते जगापुढे आणण्यास जे महत्त्वाचे साहाय्य मला केले त्याजबद्दल त्यांचेही आभार या स्थळी मानिल्यावांचून माझ्याच्याने राहवत नाही.

पुणे. ता. १ मे. सन. १९००.

गोविंद वासुदेव कानिटकर.

253

PROEM.

Whence comes this restlessness in man ?
Whence his egotism, his anguish ?
And hard to bear is Samsâr
When pain and death encompass us !

Edwin Arnold.

“ Are God and Nature then at strife—

“ That Nature lends such evil dreams ?

“ So careful of the type she seems,

“ So careless of the single life;

x   x   x   x   x

“ So careful of the type ? ” but no.

“ From scarped cliff and quarried stone

“ She cries, ‘ A thousand types are gone.

“ I care for nothing, all shall go. ”

Tennyson.

---

x   x   x   x   x   x

“ Nature impales men, breaks them as if on the
wheel, casts them to be devoured by wild beasts, burns
them to death, crushes them with stones like the
first Christian martyr, starves them with hunger,
freezes them with cold, poisons them by the

quick or slow venom of her exhalations, and has hundreds of other hideous deaths in reserve, such as the ingenious cruelty of a Nabis or a Domitian never surpassed. ”

J. S. Mill.

+ + + + + What am I ?
An infant crying in the night
An infant crying for the light
And with no language but a cry !

Tennyson.

संमोहलहरी.

भयंकर तमोमयीं अटविमार्जिं जैं सांपडे—
चुकोनि पथ वत्स तैं भ्रमत धेनुचें बापुडें,
तशीच गति दुर्धरा घडलि दीन या लेंकराः
खरा पथ मला त्वरा करुनि दाखवीं ईश्वरा !

(२)

अवृष्टि, अतिदुष्ट हा भयद रोग लोकां छळी !
अनिष्ट अतिनष्ट ही ग्रहयुति प्रभो ! हो बळी !
न मार्ग दिसतो पुढें भरंवसा क्षणाचा नसे,
कळे तुज न काय हे जन हताश झाले कसे ?

(३)

समस्त जन दीन हे रडति वा जगन्नायका !
न कर्णें तव आमुची करुण वाणि ही जाय कां ?
द्रवे जरि न दुःखित स्थिति कळून माताहि ती,
शिशु स्वजननीविणें रडत जाय कोणाप्रती ?

(४)

त्वदन्य वद रक्षिता कवण या महाराष्ट्रजां ?
 समर्थ जरि तूं तसा सदय; मारिसी कां प्रजा ?
 कित्ती दिवस ठेविसी बुडवुनी विपत्सागरीं ?
 नितान्त शिणलों प्रभो ! विकट संकटें हीं हरीं.

(५)

सुदुस्तर विपन्नदी भयद वाटते ही कशी—
 न शोकरव ऐकवे, विधुर—दीन—वाणी मशीं.
 प्रकीर्तित असे तुझें प्रणत—संकटीं धावन;
 न पेटवुनि देशिकां सकल जीव—बाधा—वन ?

(६)

जरी सदय तूं तरी भुवनिं यातना कां दिसे ?
 रुपाघन समर्थ तूं स्थळचि देसि दुःखा कसें ?
 छळी कुजन सज्जना बघुनि खेद वाटे मला,
 किमर्थ करिसी असें भुवन सांग ठावें तुला !

(७)

समर्थ जरि तूं, न कां सकल यातना टाळिसी ?
 सुखांतचि सदैव कां तव न जीव हे ठेविसी ?
 स्वयेंचि जग निर्मुनो करिसि तूंच संहारही—
 कळे न करणी तुझी भयद सच्चिदानंद ! ही !

(८)

स्वयेंचि रचना प्रभु प्रथम जो जगाची करी,
करी तदवना तरी लवकरी मुदें संहरी !
स्वयें सुफल वृक्ष जो विविध लावुनी सिंचुनी--
न मत्तहि करी असें—उपडुनी प्रहर्षे मनीं !

(९)

तरंग उठती मनीं भयद—कीं भुतें नाचती—
सदा प्रभुवरा ! मला भिवविती बहू जाचिती !
शवास पशुच्या जसे क्षुधित गृध्र वा कावळे,
सजीव असतां तसे मजसि टोंचिती हे बळें !

(१०)

कुसंशय, कुकल्पना छळिति नित्य दीनास या !
किती करिति हाल हे तुज न येतसे कां दया ?
तयांस दृढसंयमे पळविती विवेकें कवी;
न भावबळ तें मला, लणुनि हे तुला ऐकवीं.

(११)

न अन्त न च आदि ज्या, भवसमुद्र हा भासतो.
अनंत भरलें तिथें शिशु पदार्थ मी काय तो ?
अगण्य भुवनें नभीं फिरति चण्डचक्रांपरी !
असे विकटयंत्रिं या मनुज काय मात्रा तरी ?

(१२)

विचार घुसतां असा मनिं, गृहांत कीं लांडगा—
धरोनि मज कोंकरा करित हाल हा दांडगा !
कुतर्क—निधिमग्न मी, परम संकटीं या तरी
तुझ्याविण दुजा मला कवण सहुरो ! उद्धरी ?

(१३)

उदास अति सृष्टि ही दिसत जीर्ण कान्तार कीं—
भयपद दिसे किती प्रचुरपातकी घातकी !
कृतान्तभगिनी गमे, लव न जीस माया दया—
प्रचण्ड, रुधिर—प्रिया, सतत देत कीं जांभया !

(१४)

प्रचण्ड अवघा तुझा भिववि खेळ या अर्भका,
नभांगणिं अनन्त हे भ्रमत राहवी गोल कां ?
विशाल तव विश्व हें उपजवी मनीं विस्मय—
करी हृदय संभ्रमाकुल मदीय निःसंशय.

(१५)

निरभ्र-नभ्र-पंथिं या नयनिं रात्रिं रत्नें किती
मनोज्ञ दिसती ! करी कुशल कोण त्यांची मित्ती ?
उदात्त रस दाटला घुमट दिव्य हा पाहतां—
भयें तदपि हें भरे हृदय, नष्ट हो शांतता !

(१६)

अनादिभवसागरीं बुडुनि जीव राही, भ्रमे.
पराक्रम न मानवी मुळिंच कांहिं चाले गमे.
निराश अति होतसें बुडुनि या प्रपंचभ्रमीं—
गमे मज न रक्षिता—पतित पातकी दीन मी !

(१७)

कळो भुवन गूढ हें लक्षणुनि पाहिलीं दर्शनें,
तशीं विविध पुस्तके बहुत वाचिलीं भक्तिनें.
परंतु हृदयास या लव न शांतता लाभली—
परीं रुदन मी करीं तव रचून पद्यावली.

(१८)

रचीं ' लहरि ' मूढ मी बुडुनि संशयाच्या तमीं,—
हताश करुणस्वरें रडतसें अरण्यांत मी !
मनस्तिमिर नाशुनी हृदयिं माझिया प्रेरणा
करीं, लक्षणुनि बा तुला विनवितो जगत्कारणा !

(१९)

टपे बक नदीतटीं टिपुनि मत्स्य भक्षावया,
तृणांत अथवा जसा भुजग दुष्ट दंशावया,
गिळी सकळ विश्व जो, लव न ज्या दया तृप्ति वा,
गिळी अधम काळ तो—नवल काय, या मानवां?

(२०)

विचित्र अति संसृति क्षण न लागतां नष्ट हो !

गमे मृगजलापरी मनुजजीवन स्वप्न हो !

तमोमय विशाल ती दिसत अंतकाची दरी—

तिच्यांत पडला न ये परतुनी पुन्हां तो वरी !

(२१)

पतंग रमणीय हा भुलुनि जाय दीपा पहा—

जयास न कळेच कीं मरण यांत माझे अहा !

विरुग्णगणिकाजना मदनमूढ कीं, ज्योतिला

तसा कवळि; तों मिले अचुक भक्ष्य दीपानला !

(२२)

जळांत गळ घालुनी धरित मत्स्य हा धीवर !

वधी अदय पारधी कितिक पक्षि ते सुंदर !

वनीं वधुनि धेनु ही मिळवि वाघ तो जीवना !—

असा क्रम दिसे तुझ्या भुवनिं या जगजीवना !

(२३)

अनाथ हरणें ससे नरपशू वधी प्रत्यहीं !

अजादि पडती बळी सुरिस खाटिकाच्या गृहीं !

‘मदर्थं सदयेश्वरं सकल जीव हे निर्मिले’—

विलज्ज नर सांगती कितिक शास्त्र ऐसें भले !

(२४)

गृहांमधुनि मांजरें सतत मारिती मूषकां !
पटापटचि पाल ती टिपुनि भक्षिते कीटकां !
कसा कुशल कोळि हा धरित माशि जाळ्यांत ती !
जिवंत झुरळास या करिति भक्ष्य मुंग्या किती !

(२५)

असा कलह चालला अहह जीवनाकारणें !
अशीं भुवनिं माजलीं दिसति नित्य हीं कां रणें ?
प्रभो ! उदरपूर्तिच्याविण न हेतु कांहीं दिसे.
न कीं इतर साधनें तुजसि साध्य तो होतसे ?

(२६)

जयावरिल वाळलें तृण अशा गिरीच्यावरी
वनांत वणवा कसा भडकतो कृतान्तापरी !
मनोज्ञ निशिं खेळणें दुरुनि अग्निचें तें दिसे—
गमे प्रलय कीटकां जळति जे असंख्यातसे !

(२७)

अवर्षण पडे कधीं, लहरि सृष्टिला ये पिसें !
क्षुधार्त जन होउनी मरति हाय ! संख्या नसे—
भयंकर पिशाचसे हिडिस निर्मुनी रोग ते—
कशी अदय सृष्टि ही अमित जीवसंहारिते ?

(२८)

प्रचण्ड कधिं अग्नि तो भडकुनी गृहें भक्षितो,
 सहाय मिळतो तशामधिंच सत्वरें वायु तो !
 स्त्रिया, पुरुष त्यांत तीं अहह ! बालकें गोजिरीं—
 पहा जनविघातकी अनल भस्म त्यांचें करी !

(२९)

विवेक न दिसे तिला—सुजन वा असो दुर्जन,
 असो विबुध अज्ञ कीं, सधन वा असो निर्धन;
 कडाडत नभांतुनि क्षितितळीं पडे वीज ती—
 जयावरि पडे तया तुडवि, लोळवी, न क्षिती !

(३०)

विनाश जगतीवरी बहुत कां घडे येवढा ?
 प्रभो ! सदय जेवढा अदय भाससी तेवढा !
 विपत्ति जणुं राक्षसी करित राज्य कां आढळे ?
 'दयाघन' असें तुला ह्मणति केंवि तें नाकळे.

(३१)

मनुष्य भवकाननीं सुखमृगार्थ धांवे जरी,
 पळे कपटि दूर तो कधिं न सांपडे तत्करीं !
 कशी सतत नाचवी जन जगीं सुखाशा कितो ?—
 वृषार्त हरिणें जशीं मृगजळाकडे धांवती !

(३२)

दिसे उचित संसृति त्यजुनि पाहणें कानन,
विरक्ति उपजे. परी त्यजि न हें सुखाशा मन !
न भक्तिबळ वा असे प्रचुर शक्ति देहांत या,
न निश्चय न धैर्यही निघुनि काननीं जावया.

(३३)

अनाथ दुबळे मुके बधिर अंध पंगू जन
जगांत अवलोकुनी द्रवुनि फार जाई मन !
किमर्थ न कळे तुवां भुवनिं दुःख हें निर्मिते—
तयांस रडवीनसें तुजसि कां प्रभो ! वाटले ?

(३४)

अगण्य नर जन्मती अतिदरिद्रि लोकांत या—
न पोटभर अन्नही करुनि कष्ट लाभे जयां !
धनाढ्य बहुधा किती असति आळशी दुर्मतो—
दुराचरणकर्दमीं कृमिसमान जे लोळती !

(३५)

अनाथनिजबांधवां न बघतां मनीं ये दया,
न वा व्यथितरक्षणीं करिति ते स्वसंपद्वचया.
न एक दुसऱ्यास कां स्वहितबंधुसा ओळखे—
जगज्जननि ! तू जरी तनुज लेखिसी सारखे ?

(३६)

किती स्वहितसाधनास्तव परस्परें भांडती,
विकारवश होउनी करिति पातकें घोर तीं !
धनी, धनविहीन हे जन असे कसे वागतीं—
जशीं कुतारिं मांजरें बघुनि एकमेकांपती !

(३७)

परस्वहरणें किती स्वमनिं दुष्ट आनंदती,
असंख्य निजवांधवां व्यसनसागरीं लोटिती !
स्वभूमि बुडवी परी स्वगृह मंदधी जो भरी—
असे अधम जन्मती अहह ! भूवरी कां तरी ?

(३८)

असे विहित कर्म तें विमल सत्य वा कोणतें,
कळे न अथवा मला विशदनीतिचें तत्व तें.

दुखें मधुर बोलती, मलिन वर्तनें वर्तती,
स्ववांधव लुबाडुनी धनमदें सदा डोलती !

(३९)

न सृष्टित बलाविणें नय दिसे मला अन्य तो—
मिले न जय सज्जना, खलजनास तो लाभतो !
खरा सुखथ कोणता मज कळे न हें निश्चयें—
कुमार्गरत त्यांचिया सुखधनादि वांट्यास ये !

(४०)

अहर्निश कितीक हे जन यमालया चालतीः
क्षणान्त किती जन्मती ! मरति त्या क्षणीं ते किती !
सहास्य इतुक्यांत जो प्रिय सुदृढ करी भाषणा
गतासु पडुनी अहा ! क्षितिवरी मिटी लोचना !

(४१)

पडे जननि त्यावरी कवळि तच्छवा प्रीतिनें,
रडे बडवुनी उरा भिजवि भूमि ती अश्रुनें.
वदे न च तथापि तो जननिशीं न भार्येशिंही.
संस्तमनुजांवरी अहह ! वेळ ये खास ही !

(४२)

जमूनि मग सोयरे उचलितो कृतांतापरी !
तया पळवितो असा फिरुनि कीं न ये तो घरीं.
मला लक्षणति 'मित्र वा परजगीं तुझा पातला;
'न दुःख करिं, जन्मले सकल जाति त्याचि स्थला!'

(४३)

' न पंडित गतासुचा करिति शोक ' ऐशी नरा
हसून वदसी गिरा मज गमे प्रभो ! निष्ठुरा !
अजाण जन सर्व हे लणुनि दुःख कीं मानिती ?
खरेच अविवेकि कीं स्वजन मृत्युला शोचिती !

(४४)

दिलें हृदय कां नरा निरुपयुक्त ऐसें कसें ?
 विकारयुत हैं दिलें मन कशास त्यातें असें ?
 स्वभक्त रणसंकटीं प्रथम तूंचना पाडिसी ?
 दया—विवश पार्थ तो बघुनि त्यास कां निंदिसी ?

(४५)

‘स्वकर्म तव हैं असे करिं अवश्य पार्था ! रणें;
 ‘खरें न, लटकेंचि वा मरण तेंवि तें मारणें;
 ‘असे निपट अज्ञता स्वजनवातकर्मा भिणें;
 ‘दयार्द्र तव होतसे तृदय हैं विवेकाविणें !

(४६)

‘न पुण्य बवतां खरें. समज तेंवि तूं पापही.
 ‘खरीं नसति अर्जुना ! लटकिं खास तीं दोनिही:
 ‘न जागृति, खरेंचि तों तुजसि सर्व हैं भासतें;
 ‘परंतु मग निश्चयें तुज कळेल कीं स्वम तें.’

(४७)

असा त्वदुपदेश हा न च कळे अह्नां मानवां;
 न शांति हृदयास दे, नच मना समाधान वा.
 असें बहुत अज्ञ मी शिशुपरी, गमे विस्मय—
 गभीर अति तो कळे मज न गूढ गीताशय !

(४८)

‘ न होय कवणाहि ते तुमचियाचि लीलालसें ’—
मयूर कविनें तुझे चरित गाइलें वा असें.
भयप्रद गमे. प्रभो ! तव न खेळणें हें बरें—
मदीय हृदया करी अति सकंप जें घाबरें.

(४९)

‘ जगद्विरचना गमे प्रभुसि खेळणें केवळ.
प्रयोजन न हेतु वा. प्रकटवी स्वलीलावळ ! ’
जया लणति बादरायण रची असें सूत्र तें.
भयंकरचि खेळणें मज परी तुझे वाटतें !

(५०)

जसे दगड मारुनी शिशु तळ्यांत लीला करी,
गमे व्यथितदर्दुरां जवळ काळ आल्यापरी !
स्वयें फळ नसे परा करिसि सृष्टि दुःखावहा—
उगाच बससी न कां ? करिसि कां स्वटाटोप हा ?

(५१)

विचित्र अति बुद्धि ही प्रखर ठेविली मानवीं.
प्रभाव कळला जिचा सकल ज्या न ऐसा कवी.
उदात्त मन, कल्पना, रुचिर आकृती हीं दिलीं.
परंतु असती तुला मनुज मातिचीं बाहुलीं !

(५२)

मुलें करिति बाहुलीं बहुत मृत्तिकेचीं घरीं.
 तयां गमति जोंवरी रमति त्यांसर्वें तोंवरी.
 क्षणांत परि मोडुनी चहुंकडे कशीं फेंकितो—
 न दुःखचि शिवे तयां, मनिं न अल्प वाटे क्षिती !

(५३)

फुटे घट, करी पुन्हा धरुनी चक्र कुंभार तो;
 तदीय सुख दुःख वा न मनिं अल्पही जाणतो.
 असंख्य तनु तूं तशा विविध निर्मुनी भंगिशी—
 स्वयें करुनि टाकिशी अहह ! मृत्तिका कां अशी ?

(५४)

तरंगसम जीव हे भवसमुद्रिंचे भासती—
 क्षणांत दिसती न जों दिसति नाश तों पावती.
 न दुःख सुख जन्म वा मरण हीं जया ठाउकीं,
 न विश्वहृदया तया करिति अल्पही स्पर्श कीं ?

(५५)

अनंत विविधाकृतिप्रचुर विश्व तें—ही मही—
 कशी घडविली प्रभो नसुनि कांहि आधारही ?
 नसे विदित सृष्टिचें सकल गूढ कोणा नरा.
 सुरेन्द्रवरुणादिकां न इतिहास ठावा खरा !

(५६)

तुझी ऋषिसुरां नसे प्रभवपीठिका ज्ञात ती,
श्रुतिस्मृतिहि आपुली प्रकट अज्ञता सांगती.
अनंत भुवनें स्वयें नटुनि विश्व जो थाटला—
विराट लणती, असा प्रभु कसा कळावा मला ?

(५७)

यथार्थ तुज नाम दे श्रुतिहि 'विश्वकर्मा' असें—
सुतार रचितो जगीं चतुर राजवाडे जसे.
विशाल वनिं कोणत्या कवण वृक्ष बा छेदिसी ?
कुठें वसुनि तूं ! प्रभो भुवनमंदिरें बांधिसी ?

(५८)

तमोमय अशा स्थलीं लपुनि गुप्त कां राहशी ?
गमे नवल सांग ही सृजिलि सर्व सृष्टी कशी ?
जडांत उपजे कसें कुतुककारि चैतन्य ते ?
अखंड भरला दिसे तदपि कां न या दृष्टितें ?

(५९)

सदैव फिरवीतसे गरगरां स्वयंत्रीं जयां—
वसे हृदयिं ईश तो प्रभु समस्त भूतांचिया.
स्वयें करिसि काय तूं सकल सृष्टिचें नाटक ?
किती लणति कीं, करी अखिल खेळ मायाठक !

(६०)

जरी प्रथम एक तूं, मग अनेक होशी कसा ?
त्वदीय मनिं काम तो उपजला कळेना तसा.

वदे श्रुति खरें जरी, तुजसि आप्तकामा ! कशी
मनीं उपजली तरी 'करिन सृष्टि' इच्छा अशी ?

(६१)

असा सतत घालि जो विलंग सृष्टिच्या गोंधळा,
अगा भयद गोंधळ्या ! नुमजती तुझ्या त्या कळा.
प्रयोजन-विहीन कीं विविध खेळ हे चालती ?
असे सकळ भास वा लणुनि गोंधळे मन्मती ?

(६२)

सहस्र अभिधा त्या विबुध देति जो ना कळे;
प्रचण्ड विणिती भलीं निविड शब्दजालें बळें.
निरर्थक विशेषणें परिसतां करीं मी स्मय—
विषाद अति मानसीं उपजतो, गमे विस्मय.

(६३)

'जगद्विरचना असे दुरवगम्य ही सर्वथा—
सुरांसहि न ठाउकी—करिशि शीण तूं कां वृथा' ?
प्रजापति अशी गिरा मधुर वेदकाळीं वदे;
दिला मजसि त्यांतला रस न अल्प कां शारदे ?

(६४)

लहानपणची स्मरे मज मयूरकेकावली.
तदा न कळली बरी. प्रियतरी किती वाटली !
स्तुतिप्रिय नराकृति प्रबल आग्रही देव तो—
उभा कवि जयापुढें करित आर्जवें शोभतो !

(६५)

पुराणपुरुषा ! तुला मनुज मानवी रूप दे !
'असे मन, विकारही असति निर्गुणाला' वदे.
कळे जरि हि आपणां सदृश देव मर्त्यां कळे.
समस्त निगमांतुनी सहजवृत्ति ही आढळे.

(६६)

कधीं तरुण होउनी विषयभोग वा भोगिले.
विचित्र तनु घेउनी खळ अनेक संहारिले.
श्रियाळशिबिजानकीरमणसे हरिश्चंद्रसे
प्रशस्तपणिं ते नृपोत्तमहि गांजिले त्वां कसे ?

(६७)

कसा सगुणमानवा प्रभु अमूर्त ऐसा कळे—
ह्मणून मज वाटते कधिं न मूर्तिपूजा टळे.
विचार करितां दिसे सगुण ईश केल्याविना,
न हो सगुणमानवां गुण न ज्यास तत्कल्पना.

(६८)

क्षणों जरि जनां 'असे विहित मूर्तिपूजा, करा.'
 कितीक क्षणती भले 'पथ न भक्तिचा हा खरा'.
 विराट क्षणती जया, कधिं न दृश्य नेत्रांस या,
 प्रतिष्ठित करा कसा कळतसे न काठीं तया ?

(६९)

किती सुभग मूर्ति ही घडविली तुझी नावडे,
 न तृप्ति हृदया मिळे, मन वळे न देवाकडे.
 समस्त भुवनांतल्या करिशि वस्तु जो सुंदर,
 तया तुज सुरूपता कितीक दे विचारा नर ?

(७०)

तुवां विविध भूतलीं मधुर गंध हे निर्मिले;
 गुलाब, जुइ, मोतिया, बहुत रम्य केलीं फुले;
 अशा तुजसि धूप वा अगरवत्ति ती कायशी ?—
 विचार करितां मनीं सहज येइ शंका अशी.

(७१)

तसे विविध निर्मिले भुवनिं वृक्ष तूं आगळे,
 तुवांच कुसुमें दिलीं मधुर त्यांस तैशीं फळे;
 तुझीं तुजसि तीं फुले प्रभु समर्पिणें योग्य कीं ?
 विनोद उपहास वा अनय हो जगन्नायकीं !

(७२)

सहस्ररविकांति तूं, सकल तेज वा आपुलें
हिमांशुभमणादिकां प्रखरभानुलाही दिलें:
अशा तुजसि घेउनी स्वकरिं दीप ओंवाळिती—
असंशय गमे मला त्वदुपहास, पूजा न ती !

(७३)

तुला धुवुनि शुद्ध गा करिति त्या क्षणीं ये हसे !
सदैव अति शुद्ध जो, तुजसि त्या धुवावें कसे ?
न जो मलिन त्यावरी मल बळेंच आरोपिला,
करील अपमान तो सहन कोण लोकीं भला ?

(७४)

तुवांच जरि निर्मिली सकल गीतशास्त्रावली,
तुवां मधुर मानवां द्विजगणांहि वाणी दिली—
कसें तुजपुढें तरी करुनि नृत्य वा गायन
पसन्न न कळेच म्यां तव विभो ! करावें मन ?

(७५)

मनुष्य भवसागरीं कणहि वालुकेचा नसे—
जगत्पति अनंत तो नयनिं या न कोणा दिसे.
अचिन्त्य अविकार्य जो नच नरास तत्कल्पना—
न हें पदरचें प्रभो ! वदसि तूंच त्या अर्जुना !

(७६)

विराट पुरुषा ! तुला खरिच जन्म दे देवकी ?
 मनोमयचि कल्पनाग्रथितजाल तूं देव कीं ?
 विवेक न जिला खपे लवहि, भक्ति निर्मी तुला ?
 भवांधमनुजां अह्लां पथ न कां खरा दाविला ?

(७७)

तरंग उदकीं तसा मनुज हा पतंगापरी—
 उड्या बहुत मारितां पडत मृत्युदीपावरी !
 तयीं भ्रमनिरास कीं ? क्षण न लागतां संशय
 समस्त मग पावती हृदयशल्यरूप क्षय ?

(७८)

दिलीं असति मानवा नयनमुख्य पंचेद्रिये;
 प्रकाश रविचा शिरे गृहिं, तसें मनीं ज्ञान ये;
 असे दिधलि बुद्धि ही विषय बाह्य जाणावया;—
 अगम्य असशी प्रभो ! सकल आमुच्या इंद्रियां !

(७९)

ह्मणे श्रुति असें, न मी. प्रखर शंकराचार्यही—
 करी यदवतार तो खचित धन्य सारी मही—
 प्रतिष्ठित करी बलें यदपि निर्गुण ब्रह्म ते;
 न बुद्धि मम वृष हो, न मन शांति वा पावते !

(८०)

‘स्वयंभु, न च आदि त्या, विमल सच्चिदानंद तो,
‘न कारण न अन्त ही’—स्वमत शंकर स्थापितोः
स्वयंभु जग हें असें जरि झणों, तरी ये मनीं—
‘न कार्य भुवनीं असे दिसत कारणावांचुनी’ !

(८१)

झणों जरि असें तरी प्रभुस अन्य कर्ता दिसे—
तयास तिसरा—असा क्रम पुढें पुढें जातसे !
अनादि अविनाश हें सकल विश्व माना न कां ?
न गूढ उकलेल हें कधिंहि, वाद वाटे फुका !

(८२)

स्वयंभु जड विश्व कीं गरगरां फिरे जें सदा,
प्रचण्ड न खळे गति क्षण अखंड ज्याची कदाः
‘न नाश परमाणुला अणुगताचि विच्छक्ति ती’—
कणादसम तत्त्ववित् स्वमत या परी सांगती.

(८३)

अनंत जड आगळें विकृति भिन्न होती जरी,
विचित्र रचना घडे लय न मूलतत्त्वां तरी !
अनादि परमेश तूं ? जड अनादि वाटे तसें—
न एक परि दोन कीं पति जगास मानं असे ?

(८४)

चिदात्मक जडात्मक प्रबल दोन चक्रे अशीं
 विराटशकटास या दिसति जोडलेलीं मशीं !
 तयांत बससी विभो ! छपुनि काय तूं नाटकी ?
 सदा भ्रमविसी तुझा शकट विश्वलीलेंत कीं ?

(८५)

जगत्सकल देह कीं तव असे जगज्जीवना ?
 तुझ्याविण जडांत ये कुठुनि जीव वा चेतना ?
 जडाविण तुझी कशी अमितशक्ति हो व्यक्त ती ?
 असे हय, परी नसे रथ, तशी न हो कीं गती ?

(८६)

‘असे प्रकृति अंध ही, पुरुष पंगु सज्ञान तो,
 ‘मिळोनि जग चालेल.’ कपिल तच्च हे सांगतो.
 अवश्य नच ईश या सकल वस्तुजाता असे
 वदे प्रकट तो, परी विबुध बंध आर्यां असे !

(८७)

घडे, घडतसे, पुढें घडुनि येइ जें तें तुला
 समस्त कळतें, असे कितिक सांगती वा मला.
 समर्थ सकलज्ञ तूं अससि सर्वही जाणता—
 विरोध जणुं डोंगळे कितिक झोंबती या मला !

(८८)

कसें करुंच देशि तूं प्रथम पाप जीवांस या,
कळे न मज दंडिशी मग सकोप बा कां तयां ?
अशक्त तव लेंकरें तुजसि ठाउकीं हीं जरी—
कठोर जनकापरी छळिसि कां तयांतें तरी ?

(८९)

विशिष्ट नर या क्षणीं नियतपातका आचरी
कळे प्रथम तें तुला जरि, कसें टळे तें तरी ?
स्वतंत्र मग राहिली वद तदीय इच्छा कशी ?
मनांत मम ये प्रभो ! सहज योग्य शंका अशी.

(९०)

वसे हृदयिं, जो शुभाशुभ करी मनीं प्रेरणा,
गमे नवल दुष्कृता घडवि हातुनी आपणा !
कुकर्मचि करावया प्रथम लावि, दे दुर्गती—
न कीं परमनिर्घुण प्रभु ? कळे न वा तत्कृति !

(९१)

करी न इहलोकिंचा प्रभुहि चण्ड अन्याय हा—
प्रजेस कळवी सदा प्रथम सर्व आज्ञा पहा !
करील अपराध जो करुनि शासनोलंघना
न भूमिपति कीं प्रभो ! करि तयाचिया दंडना ?

(९२)

समस्त कळतें तुला, जरि असें नरांतें कळे,
 'करीन न करीन वा' मति अशी समग्रा पळे !
 तुला विदित जें असे खचित तें घडे सर्वदा;
 ललाटिं विधि जी लिही फिरतसे न रेषा कदा !

(९३)

विरोध दिसती किती ! भ्रमविती मनाला कसे !
 'अगम्य कृति सर्व या तव विभो !—' ह्यणावें असें.
 अनर्गलचि कल्पना भडकतां कडेलोट हो !
 न भाव तिज आवरी, प्रभुवरा ! करूं काय हो ?

(९४)

न जों अजुनि मृत्युनें उदरिं आपुल्या ओढिलें,
 चिरंतनसुषुप्तिनें नयन जों न हे झांकिले,
 सदुक्त बरवीं प्रभो ! पढति कर्णि जों अक्षरें,
 करें धरुनि तों त्वरें शिशुस दर्शना दे बरें !

(९५)

स्वपाश यम घालुनी हरि न जीव हा जोंवरी,
 स्वरूप निज दाउनी मज कृतार्थ देवा करीं.
 अघाचल तुवांचि ते बहुत तारिले हें खरें,
 तरी मज उपेक्षिसी वद परात्परा ! कां बरें ?

(९६)

उपस्थित अजून जों यम नसे प्रभो ! तों दिसो
त्वदीय मुखचन्द्रमा, न मम ही सदाशा फसो !
विनश्वर शरीर हें जळुनि जावयाचें जरी—
अदृश्य उरणार कीं मज कळे न आत्मा तरी !

(९७)

अनाथ गळतांच ही तनु मदीय पृथ्वीवरी,
पतंगसम मुक्त हो त्यजुनि कोश आत्मा जरीः
असेल गति भावि यापरि, खरें तुझे वैभव
पुढें तरि दिसो, मिळो शम, टळो पुन्हां हा भव !

(९८)

प्रतिक्षणिं तुझ्या असें तृषित मी कृपाजीवना,
न भागविसि कां तृषा ? रुससि कीं जगज्जीवना
नसो तव मनीं असा ग्रह—उगीच वाचाळ हा !
दयाघन खरा तरी मजकडे वळोनी पहा !

(९९)

मयूर कविची गिरा 'शिशुहि जे मुखें वर्ण वी
पिता पिउनि ते भुले मधुरता मुखें वर्णवी'—
स्मरोनि मधुरा प्रभो ! तव पदा मनीं चिंतिलें,
तरंग तृदयांतले जवळ त्याचिया ओतिले.

(१००)

‘खरे असति भक्त जे, शरण येति भावें मला,
 ‘अनुग्रह तयांवरी करिन’—अर्जुना बोलला,
 परात्पर न तोच कां मजसर्वेहि बोलें स्वये ?
 उपेक्षि मज कां असें घडतसे, न लक्षांत ये !

(१०१)

‘मला शरण ये नरा ! अखिल धर्म ते त्यागुनी;
 ‘तुझी सकल पातकांमधुनि मुक्तता होउनी
 ‘मिळेल पद शाश्वत ध्रुवचि शांतिही पावशी.—’
 त्वदुक्ति सकलां जनीं विदित पंडुपुत्रा अशी !

(१०२)

न दर्प मनिंचा गळे, न च जळे तसा लोभही,
 न मत्सर मला त्यजी, धरि मना बिळा कीं अही !
 न रोष तिळ आवरे हलवि फार जो शांतिला,
 प्रवात तरुला जसा, पृथिविकंप वा भूमिला !

(१०३)

निराश मजला तरी न करिं, मागतों मागणें.—
 मनोभ्रम--विनाशनें करिं कृतार्थ माझे जिणें !
 प्रभो ! पसरुनी तुला पदर याचितों त्वत्कृपा !
 नसे तुजसि द्यावया कठिण दान हें विश्वपा !

(१०४)

कळून न कळून बा घडति पातके हातुनी,
भयंकर असे किती तरि विचार येती मनीं !
क्षमा करुनि लेंकरा, वद 'मदीय हा लाडका'—
करील जननी जसे, जन दुजा करी लाड कां ?

(१०५)

तुझी करिति भक्ति जे सुख सदैव ते सेविती.
तयांवरि कृपा तुझी भिउनि जे तुला वागती.
तुझ्या भजनिं लागला कुपथ तो न सेवी कदा.
तुझे परमभक्त बा करिति बोध ऐसा सदा.

(१०६)

प्रसाद करिं गा तरी मजवरी जगन्नायका !
निवारिं भवभीति, दे अभयदान या याचका.
मनीं सहज ये, न कीं नियम सृष्टिचे भंगिशी—
प्रवृत्ति तव हो तरी पृथक-जीव-कार्या कशी ?

(१०७)

भवाब्धितुनि पार जो परमभक्त झाला कवी,
मनोज्ञ-कविता-सुता तुज समर्पुनी तोषवी !
मयूरसम माझिया गृहिं न जन्मली बालिका—
तुझे हृदय न द्रवे लणुनि कीं जगन्नायका ?

(१०८)

तुझ्या सतत चिंतनीं रमुनि दिव्य गाती यशा,
पुराणकवि वानिती बहु महर्षिमाला अशा.
न कां परि अह्लांस ते दिसति या युगीं, या जनीं
हिमालयिं अजूनि ते वसति कीं महाकाननीं ?

(१०९)

अनेक असती प्रभो ! क्षितितलावरी देश जे
पुराणसमयीं कशी भरतभूमि मध्ये सजे !
किती विलसती कला विविध कालिं त्या सुंदरी
तयांस भुलवूनि ने कवण कानफाटा दुरी ?

(११०)

अनन्त उदरीं हिच्या धन भरोनियां राहिलें,
तरी करुनि उद्यमा वरति पाहिजे काढिलें.
अह्लां लणति आळशी परकि लोक ते हांसती,
अहर्निश लणोनि ही रडतसे सती भारती !

(१११)

कुंठं कपिल बादरायण पतञ्जली जैमिनी—
कणाद बुध गौतम प्रखरबुद्धिशाली मुनी—
पवित्र कवि आद्य जो चरित राघवाचें करी,
रसज्ञ भवभूतिसे, मधुर कालिदासापरी—

(११२)

घनांसम कसे कुठें सकल नष्ट झाले तरी ?
पुराणकविवृंद तो दिसत भूतकालोदरीं—
सरोवर जसें, निशासमयिं रम्यसा आरसा—
तयांत शशितारका वितरितात शांता रसा !

(११३)

अहर्निश करीं जिचीं यदपि आर्जवे मी किती,
त्यजी मज, पळे दुरी नववधूपरी शांति ती !
मिळो मजसि मागतों अचलशांतिलक्ष्मी. जरी
न ती, तळमळें सदा जलविहीन मीनापरी !

(११४)

अभाग्य नर मी. मला पद तुझे दिसेना कसे ?
रूपेविण तुझ्या तुझे विशदरूप कैसें दिसे ?
स्वरूप तव वर्णिती नयन दिव्य देशी जयां.
कशी दिधलि अंधता मज अभाग्यदासास या ?

(११५)

तुझ्याच पदपंकजां सकल आस माझी वसे.
तयीं सतत मन्मनोभ्रमर वास इच्छीतसे.
प्रसाद तव हो लणें, करिं वितृष्ण माझ्या मना,
तुझ्याविण करी दुजा सफल कोण ही कामना ?

(११६)

अघाचल अजामिळप्रभृति ज्या तुवां तारिले,
तयांहुनिहि पातकी अधिक मी, असें वाटलें ?
असें जरि न, सांग वा मजसि हेतु देवा ! खरा.
मिळे न मज कां तरी तव कृपाजलाचा क्षरा ?

(११७)

अनुग्रह करी त्वरे मजवरी जगच्चालका !
दया करुनि दिव्य दे त्वरित दृष्टि या बालका !
न सांग बुडवील कीं जल भवाब्धिचें घातकी ?
कृपा—तरि मिळे तुझी तरिच हा तरे पातकी !

(११८)

दया करुनि सोडवीं मजसि या विमोहांतुनी,
वनीं फसलिं गायशी त्वरित काढि गर्तंतुनीः
नितांत शिणलो. करीं नच विलंब तारावया—
विमोह--कुहरीं बुडें. करिसि वेळ कां यावया ?

(११९)

भ्रमात्मक भुजंग हा भिववि फार, मारी उडी !
तुझ्याविण न मांत्रिक प्रबळ अन्य तो गारुडीः
अहर्निश अशांतता मज पिशाचिका पीडिते;
अगा कुशल मांत्रिका ! पळविं सर्व माझीं भुतें.

(१२०)

खराचि तुज पातकी जडचि भक्त हा लाभला—
विमोह—रिपुनें असे तुडविला सदा जो भला !
निवारिं मम संकटें प्रभुवरा ! धरोनी करा,
मनस्तिमिरकर्दमामधुनि काढिं या लेंकरा !

(१२१)

तुझ्यासम नसेचि या भ्रमगदास धन्वंतरी !
नसेल दुसरा असा भ्रमगदार्त माझ्यापरीः
महौषधि कृपाच ती तव मिळो, करीं प्रार्थना—
मनोगदविनाशना ! पुरविं सत्वरीं कामना !

वाणी ही या शिशूची

सुकृण पडुनी कर्णि त्या चिद्घनाचे
देतां स्वानुग्रहार्थं

वचन सद्य तो चातकातुल्य नाचे.

या माझ्या स्वल्प यत्ने

सहृदयरसिकप्रेम जें ये कवीस,
अपीं पुष्पेहि पद्ये

रचुनि पितृपदीं एकशें एकवीस.

पूरणिका.

‘संमोहलहरीं’तील विचारांचे द्योतक असे
इंग्रजी ग्रंथांतील कांहीं उतारे.

[1]

Thus must the bewildered Wanderer stand, as so many have done, shouting question after question into the sibyl-cave of Destiny, and receive no Answer but an Echo. It is all a grim, this once fair world of his; wherein is heard only the howling of wild beasts, or the shrieks of despairing hate-filled men, and no Pillar of cloud by day, and no Pillar of Fire by night, any longer guides the pilgrim. To such length has the Spirit of Inquiry carried him.

Carlyle's "Sartor Resartus."

[2]

Human existence is girt round with mystery; the narrow region of our existence is a small island in the midst of a boundless sea, which at once awes our feelings and stimulates our imagination by its vastness and its obscurity. To add to the mystery, the domain of our earthly existence is not only an island in infinite space, but also in infinite time. The past and the future are alike shrouded from us: we neither know the origin of any thing which is, nor its final destination.

J. S. Mill in his essay on "The Utility of Religion."

In sober truth, nearly all the things which men are hanged or imprisoned for doing to one another are nature's every day performances. Killing, the most criminal act recognised by human laws, Nature *does once to every being that lives*; and in a large proportion of cases, after protracted tortures such as only the greatest monsters whom we read of ever purposely inflicted on their living fellow-creatures. If, by an arbitrary reservation we refuse to account anything murder but what abridges a certain term supposed to be allotted to human life, nature also does this to all but a small percentage of lives, and does it in all the modes, violent or insidious, in which the worst human beings take the lives of one another. Nature impales men, breaks them as if on the wheel, casts them to be devoured by wild beasts, burns them to death, crushes them with stones like the first Christian martyr, starves them with hunger, freezes them with cold, poisons them by the quick or slow venom of her exhalations, and has hundreds of other hideous deaths in reserve, such as the ingenious cruelty of a Nabis or a Domitian never surpassed. All this Nature does with the most supercilious disregard both of mercy and of justice, emptying her shafts upon the best and the noblest indifferently with the meanest and worst, upon those who are engaged in the highest and worthiest enterprizes, and often as the direct consequence of the noblest acts; and it might almost be imagined as a punishment for them. She mows down those on whose existence

hangs the well-being of a whole people, perhaps the prospects of the human race, for generations to come, with as little compunction as those whose death is a relief to themselves, or a blessing to those under their noxious influence.

Such are Nature's dealings with life. Even when she does not intend to kill, she inflicts the same tortures in apparent wantonness. In the clumsy provision which she has made for that perpetual renewal of animal life, rendered necessary by the prompt termination she puts to it in every individual instance, no human being ever comes into the world but another human being is literally stretched on the rack for hours or days, not unfrequently issuing in death. Next to taking life (equal to it according to a high authority) is taking the means by which we live; and Nature does this too on the largest scale and with the most callous indifference. A single hurricane destroys the hopes of a season; a flight of locusts, or an inundation, desolates a district; a trifling chemical change in an edible root starves a million of people. The waves of the sea, like banditti, seize and appropriate the wealth of the rich and the little all of the poor, with the same accompaniments of stripping, wounding, and killing as their human antitypes. Every thing, in short, which the worst men commit either against life or property is perpetrated on a larger scale by natural agents. Nature has Noyades more fatal than those of Carrier; her explosions of fire-damp

are as destructive as human artillery; her plague and cholera far surpass the poison cups of the Borgias. Even the love of 'order' which is thought to be a following of the ways of Nature, is in fact a contradiction of them. All which people are accustomed to deprecate as 'disorder' and its consequences is precisely a counter-part of Nature's ways. Anarchy and the Reign of terror are over-matched in injustice, ruin and death, by a hurricane and a pestilence.

*J. S. Mill in his essay on
'Nature.'*

[4]

A Being of great but limited power, how or by what limited we cannot even conjecture; of great, and perhaps, unlimited intelligence but perhaps also more narrowly limited than his power: who desires and pays some regard to the happiness of his creatures, but who seems to have other motives of action which he cares more for, and who can hardly be supposed to have created the universe for that purpose alone.

Such is the Deity whom Natural Religion points to. And any idea of God more captivating than this comes only from human wishes or from the teaching of either real or imaginary Revelation.

J. S. Mill on Theism.

[5]

Not only have they (the Agnostics) dropped those early conceptions which imply that the Power manifested in thirty millions of suns made a bargain with Abraham—not only have they ceased to believe that such inferior passions as jealousy, anger and revenge.

can be felt by an Energy which pervades infinity, but they have surrendered themselves to the final conclusion that not even the highest mental attributes conceivable by us can be predicted of that existence which fills all space for all time.

It is not that they *wish* to do this, but that they *must*. Self-deception is the alternative. There is no pleasure in the consciousness of being an infinitesimal bubble on a globe that is itself infinitesimal compared with the totality of things. Those on whom the unpitying rush of changes inflicts sufferings which are often without remedy, find no consolation in the thought that they are at the mercy of blind forces which cause, indifferently, now the destruction of a sun and now the death of an animalcule. Contemplation of a universe, which is without conceivable beginning or end and without intelligible purpose, yields no satisfaction. The desire to know what it all means is no less strong in the gnostic than in others and raises sympathy with them. Failing utterly to find any interpretation himself, he feels a regretful inability to accept the interpretation they offer.

*Herbert Spencer in the
Fortnightly Review.*

[6]

Many a hearth upon our dark globe sighs after
many a vanished face,
Many a planet by many a sun may roll with the dust
of a vanished race.

Raving politics, never at rest as this poor earth's pale
 history runs—

What is it all but a trouble of ants in the gleam of a
 million million of suns ?

Stately purposes, valour in battle, glorious annals of
 army and fleet,

Death for the right cause, death for the wrong cause,
 trumpets of victory, groans of defeat.

× × × ×

Pain that has crawled from the corpse of pleasure,
 a worm that writhes all day, and at night

Stirs up again in the heart of the Sleeper and stings
 him back to the curse of the light,

× × × ×

Love for the maiden crowned with marriage, no regrets
 for ought that has been,

Household happiness, gracious children, debtless
 competence, golden mean;

What is it all, if we all of us end but in being our
 own corpse—coffins at last,

Swallowed in vastness, lost in silence, drowned in the
 deeps of a meaningless past ?

What but a murmur of gnats in the gloom, or a
 moment's anger of bees in their hive ?

Tennyson's 'Vastness.'

[7]

The cosmos, we now say, is a system of ether
 and atoms, in which the sum of matter and the sum of
 energy are constant quantities. And the cosmos is

the scene of universal evolution, according to unchangeable law. Hence it seems to follow that no human soul or will can add a fresh energy of its own, that there can be nothing but a ceaseless transformation of force, which would proceed in just the same way, were all consciousness to be removed from the automata who fancy that they direct the currents along which they inevitably flow. It seems to follow, too, that even the highest of those automata have been brought into a momentary existence by no Heavenly father, no providential scheme; but in the course of a larger unconscious process, which in itself bears no relation to human happiness or virtue.

As all this begins to be dimly realized, men may be seen, like ants in a trodden ant-hill, striving restlessly to re-adjust their shattered conceptions. It is borne in upon them that the traditional optimism of Western races may be wholly illusory; that human life may indeed, as the East has held, be on the whole an evil; and man's choice lie between a dumb resignation and that one act of rebellion which makes at least an end. And thus, in an age little given to metaphysic, we find pessimistic systems more vigorous than any other, and the intellect of France, Russia, Germany, deeply honey-combed with a tacit despair.

Frederic W. H. Myers.

[In *The Nineteenth Century*, March 1889. See his article on Tennyson as a Prophet.]

[8]

There is absolutely nothing to which effort can be directed, or appeal can lie. It is no longer conceivable that any soul, and by any action or passion, can alter the immutable destiny which hangs blindly over all.

x   x   x   x

The starry heavens without: appalling spectacle of aimless immensity! inconceivable possibilities of pain! Vastness of a Universe which knows not of our existence and could not comprehend our prayer."

(*The same.*)

[9]

" Why should we bear with an hour of torture, a
moment of pain,
If every man die forever, if all his griefs are in vain,
And the homeless planet at length will be wheel'd
thro' the silence of space
Motherless evermore of an ever vanishing race,
When the worm shall have writhed its last, and its
last brother worm will have fled
From the dead fossil skull that is left in the rocks of
an earth that is dead ? "

Tennyson.

.....

..... and the sum o

..... And "